



ALEKSANDRA SANDER\*

## OD POMOCY UBOGIM DO PRACY SOCJALNEJ – WYBRANE HISTORYCZNE ASPEKTY NIEMIECKIEJ TRADYCJI POMOCY SPOŁECZNEJ I PRACY SOCJALNEJ

### ABSTRAKT

W artykule zaprezentowano wybrane historyczne aspekty niemieckiej tradycji pracy socjalnej oraz pomocy społecznej. Ukazano ich rozwój, począwszy od średniowiecza, do lat 90. XX wieku. Naszkicowano zmianę formy pomocy ubogim, która związana była z przekształcaniem się nastawienia wobec osób ubogich, jak i rosnącą rolą miast jako ośrodków gospodarczo-administracyjnych. W artykule pokazane są początki systematycznej opieki nad osobami ubogimi i towarzyszące im procesy: racjonalizacja, komunalizacja, pedagogizacja systemu pomocy ubogim. Wskazano na okres industrializacji i pauperyzację, które wpłynęły na poszukiwanie adekwatnych form rozwiązania problemów społecznych i tworzenie się zawodu pracownika socjalnego. Nakreślono zmiany w opiece społecznej realizowanej po 1933 r. Artykuł ukazuje również główne kierunki rozwoju niemieckiej pracy socjalnej, które pojawiały się w jej teorii i praktyce od lat 90. XX wieku.

**SŁOWA KLUCZOWE:** praca socjalna, pomoc społeczna

### WPROWADZENIE

**P**raca socjalna stanowi wynik poszukiwania efektywnych form pomocy osobom, grupom czy społecznościom w rozwiązywaniu licznych problemów, jakie pojawiały się w ich życiu. Jej początkom towarzyszyły kwestie niedostatku czy bezradności w codziennym bytowaniu. Na każ-

---

\* Uniwersytet Szczeciński, Wydział Nauk Społecznych; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7035-5729>

dym etapie cyklu modernizacyjnego ważną rolę w pomocy bliźniemu odgrywały kościoły wszystkich wyznań. W Europie kościoły chrześcijańskie tworzyły sieci wsparcia oraz instytucje pomocowe (Czekaj, 2019, s. 34).

W artykule poruszone są wybrane zagadnienia powstania i rozwoju niemieckiej pomocy społecznej/pracy socjalnej. W tekście została przyjęta horyzontalna perspektywa ujęcia tematu, która w głównej mierze opiera się na orientacji temporalnej. Wybór omawianych w artykule kwestii ma charakter subiektywny. Jest podyktowany nadzieją, że przybliżenie prezentowanych cech rozwoju niemieckiej pracy socjalnej przyczyni się do budowania wiedzy na temat różnych tradycji europejskiej pracy socjalnej. Trzeba jednak nadmienić, że dla uzyskania pełnego obrazu należałoby uzupełnić to ujęcie o pogłębione rozważania dotyczące rozwoju tła historycznego oraz rozwoju pracy socjalnej jako dyscypliny naukowej i profesji. W tekście zostaną zaakcentowane początki tworzenia się niemieckiego systemu opieki, gdyż diachroniczny proces jego kształtowania się stanowi o specyfice tradycji niemieckiej pracy socjalnej.

Pole działania niemieckiej pracy socjalnej, jej rozumienie, profil i struktura organizacyjna wyrosły z różnych korzeni i tradycji (Hering, Münchmeier, 2014, s. 16). Jej początki to pomoc ubogim, a następnie – opieka społeczna. Do rozwoju niemieckiej pracy socjalnej przyczyniły się z jednej strony – rozwój pedagogiki społecznej i pedagogiki reformy; z drugiej strony – praca z młodzieżą i rozwój instytucji pomocy młodzieży (Jugendhilfe). Tradycja niemieckiej pracy socjalnej, tak jak niemiecka historia, jest specyficzna. Jej swoistość czyni ją odmienną od rozwoju pracy socjalnej w innych krajach europejskich czy w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Do specyficznych cech rozwoju niemieckiej pracy socjalnej oraz jej tła historycznego należą m.in.:

- w porównaniu do innych krajów europejskich, relatywnie późny początek procesu industrializacji;
- typowy dla Niemiec podział zadań pomiędzy państwo a organizacje społeczne (np. organizacje charytatywne);
- wczesna legislacja pracy socjalnej i, związana z nią, biurokratyzacja;
- kształcenie specjalistów do pracy socjalnej poza murami uniwersytetów;
- przyporządkowanie wychowania przedszkolnego instytucji pomocy dzieciom i młodzieży (Kinder- und Jugendhilfe) a nie systemowi oświaty (Hering, Münchmeier, 2014, s. 19).

## POCZĄTKI POMOCY DRUGIEMU CZŁOWIEKOWI I JEGO WSPARCIA

Początki niemieckiej pracy socjalnej są związane ze średniowieczną pomocą ubogim (Pfaffenberger, 1991, s. 992). W średniowieczu (XII/XIII wiek) ukształtowały się specyficzne grupy społeczne zwane stanami. Najniższy stan stanowiły osoby ubogie. Ich sytuację życiową cechowała potrzeba korzystania ze wsparcia innych. Na stosunek do osób ubogich (i chorych) miała wpływ postawa przedstawicieli innych stanów, którą można scharakteryzować w następujący sposób:

- ubodzy mają prawo do żebrania;
- ubóstwo jest efektem zrządzenia losu i każdy może być nią dotknięty;
- ubóstwo nie jest wyrazem nieudolności osób nim dotkniętych (Puch, 2005/2006, s. 3).

To ujęcie porządku społecznego znajduje swoje początki w nauce świętego Tomasza z Akwinu (1224–1274), który był jednym z wykładowców na uniwersytecie w Koloni. Jego nauki wywierają nadal wpływ na współczesną myśl teologiczną i społeczną (Schilling, Klus, 2015, s. 21). Można je uznać za pierwszą teorię ubóstwa, w której bieda (ubóstwo) traktowane było jako element wiecznego porządku, a osoby ubogie oraz potrzebujące (wdowy, sieroty, osoby z upośledzeniami czy osoby chore) należały do społeczeństwa i tworzyły jeden ze stanów (Schilling, Klus, 2015, s. 21). W średniowiecznym społeczeństwie bowiem ten stan był istotny dla bogatych „grzeszników”. Jałmużna, obok postów i modlitwy, dawała możliwość uzyskania zadośćuczynienia za popełnione grzechy i była obowiązkiem każdego chrześcijanina. Ubóstwo traktowane było nie jako zjawisko o podłożu ekonomicznym, lecz religijno-etycznym. Z tego powodu nie dostrzegano potrzeby zmiany wspomnianego wcześniej porządku społecznego i likwidacji biedy. Stosunek do jałmużny rozpatrywany był nie z punktu widzenia niedostatków potrzebującego, lecz sytuacji życiowej darczyńcy. Nie dążono zatem do usunięcia niedostatków i biedy, lecz do utrzymania stanu osób ubogich i potrzebujących, gdyż potrzebowali ich bogaci (Schilling, Klus, 2015, s. 22).

Scharakteryzowana tu postawa wobec najniższego stanu zapewniała ubogim skromne, ale przewidywalne środki do życia. Wyższe stany udzielały wsparcia, które można podzielić na dwie głównie formy (Puch, 2005/2006, s. 3). Pierwszą z nich była jałmużna. Stanowiła ona przejaw

chrześcijańskiej miłości i była obowiązkiem każdego człowieka, który żyje w obfitości. Osoby będące w potrzebie (np. ubogie i chore) miały prawo do korzystania z jałmużny. Drugą formą wsparcia były instytucje charytatywne, które organizowali właściciele ziemscy, klasztory, gildie i bractwa czeladnicze. W tym okresie powstawały pierwsze hospicja (jako miejsca wsparcia dla chorych i podróżnych). Otwierano również szpitale dla osób chorych i biednych. Przykładem tych inicjatyw i jedną z najstarszych instytucji socjalnych na świecie jest Szpital Świętego Ducha (das Heiligen-Geist-Hospital) w Lubece, który został założony w latach 60. XIII wieku z inicjatywy bogatych kupców lubeckich.

W XV wieku można zaobserwować wdrażanie represji i nasilenie się procesu wykluczenia osób ubogich. Zaczęły podnosić się głosy krytyki wobec praktyki dawania jałmużny. Między innymi Martin Luter (1483–1546) postulował, aby zadaniem państwa było zapewnienie swoim obywatelom dobrobytu (Lambers, 2018, s. 62). Z początkiem XVI wieku, wraz z rozwojem społeczeństwa częściowo uprzemysłowionego rozpowszechniała się praca najemna, również w gospodarce agrarnej. Zaczęto różnicować ubóstwo wiejskie i miejskie (Lambers, 2018, s. 63). Ubóstwo wiejskie było utożsamiane z minimum egzystencji, ubóstwo miejskie zaś zaczęto wykluczać z etosu stanu ludzi ubogich. W miejsce miłosierdzia i jałmużny pojawiają się represje, nieufność i wrogość. Rozwój miast spowodował też większe zainteresowanie ludzi własną grupą społeczną (np. rozwój funkcji opiekuńczych korporacji rzemieślniczych i kupieckich czy bractw).

## POCZĄTKI SYSTEMATYCZNEJ OPIEKI NAD OSOBAMI UBOGIMI: RACJONALIZACJA, KOMUNALIZACJA, PEDAGOGIZACJA SYSTEMU POMOCY

Na początek XVI wieku można datować początki systematycznej opieki nad ubogimi i sierotami oraz opieki społecznej (Lambers, 2018, s. 65). Po okresie reformacji (1517–1648) miasta i właściciele ziemscy przejęli pieczę nad organizacją opieki nad osobami ubogimi i chorymi (Lambers, 2018, s. 63). Na ten czas przypadają początki racjonalizacji, komunalizacji, pedagogizacji systemu pomocy ubogim.

Racjonalizacja pomocy ubogim wyrażała się poprzez, po pierwsze, stworzenie stałych kryteriów i ukształtowanie się lokalnej kompetencji; po drugie, ujednolicenie finansowania opieki (Lambers, 2018, s. 63). Miasta

zaczęły wydawać własne rozporządzenia, które regulowały wsparcie dla ubogich. Za rozdawanie jałmużny odpowiedzialność przejmowały rady miast. Przykładem racjonalizowania pomocy ubogim mogą być najstarsze znane przepisy dotyczące żebractwa, które wydano w 1370 r. w Norymberdze (Puch, 2005/2006, s. 4). Zapisano w nich m.in., że możliwość żebrania należy powiązać ze swoistymi uprawnieniami, których egzemplifikacją stały się specjalne oznaczenia osób proszących o jałmużnę. Te uprawnienia były przyznawane i odbierane przez radnych miasta. Oznaczenie miało umożliwiać dokonywanie kontroli osób żebrzących poprzez odróżnienie tych „prawdziwych” od „fałszywych”. W trakcie sprawdzenia ustalano, czy istnieje konieczność utrzymywania się z żebractwa.

Komunalizacja związana była z przejmowaniem obowiązku wsparcia ubogich przez miasta oraz ujednolicaniem finansowania tej pomocy (Lambers, 2018, s. 64). Przejęcie obowiązku opieki nad osobami ubogimi związane było z ukształtowaniem się swoistej lokalnej odpowiedzialności za daną osobę. W XVI wieku żebractwo było zasadniczo zabronione, gdyż wsparcie ubogich stało się kwestią miejską. Można zaobserwować również tendencję do redukcji konkurencyjności między kościołem a miastem w kwestii finansowania opieki. Konsekwencją tych dążeń stało się ujednolicanie finansowania. Zaczęły powstawać wspólne fundusze, które były dedykowane wsparciu osób potrzebujących.

Można przyjąć, że proces komunalizacji zapoczątkował kształtowanie się komunalnej administracji zajmującej się sprawami ludzi ubogich, co w tym obszarze zasadniczo osłabiło władzę kościoła. W roku 1794 w Prusach pojawia się pierwsze, pionierskie prawo komunalne: „Ogólne prawo ziemskim dla krajów pruskich” (Allgemeinen Landrecht für die Preussischen Staaten), w którym zapisano, że odpowiedzialność za zaopatrzenie ubogich spada na gminy i miasta (Puch, 2005/2006, s. 4). W 1808 r. wydano „Pruską ordynację miejską” (Preussische Städteverordnung). Zapisano w niej, że burmistrzowie, dyrektorzy do spraw ubogich, radni miejscy, duchowni, lekarze i szefowie policji mogą być zobowiązani do zajmowania się sprawami ubogich (Puch, 2005/2006, s. 4).

Pedagogizacja związana była z pojawieniem się kompetencji w działaniach pomocowych i zanikaniem wątków religijnych (Lambers, 2018, s. 64). Od osób ubogich zaczęto oczekiwać takich zachowań, które odpowiadały moralności klasy średniej, w skład której wchodziłi głównie rzemieślnicy zamieszkujący w miastach. Takie postawy moralne miały cechować: praco-

witość, porządek, dyscyplina, umiar. Za nieprzestrzeganie tych moralnych reguł groziła utrata oficjalnego statusu osoby ubogiej. Ubóstwo nie było już postrzegane jako zewnętrzny, niezawiniony zbieg okoliczności, ale wskazywano na indywidualne sprawstwo, które doprowadziło człowieka do tego stanu. Uznano, że człowiek staje się odpowiedzialny za swoje życie. Zatem od późnego średniowiecza pedagogizacja zaczęła oznaczać dyscyplinowanie i ekonomiczne wykorzystywanie siły roboczej osób ubogich, instrumentem pomocowym zaś staje się wychowanie przez pracę.

Należy również podkreślić relacje zachodzące pomiędzy procesami racjonalizacji, komunalizacji i pedagogizacji (Lambers, 2018, s. 64). Racjonalizacja i komunalizacja spowodowały konieczność zawodowego sprawowania opieki. Racjonalizacja opieki pociągała za sobą nie tylko pedagogizację, lecz także jej biurokratyzację.

## PROCES INDUSTRIALIZACJI W NIEMCZECH I ARCHETYP PRACOWNIKA SOCJALNEGO

W XVIII wieku zaczynają rozwijać się podstawy współczesnego społeczeństwa obywatelskiego (Hering, Münchmeier, 2014, s. 21). Do jego powstania przyczyniły się dwa procesy. Po pierwsze, walka z feudalnym porządkiem i, po drugie, wpływ rewolucji francuskiej (1789–1799) na dążenia do demokracji. Proces industrializacji, który w Niemczech datuje się począwszy od lat 30. XVIII wieku, pociągał za sobą radykalne zmiany w stylu życia i w warunkach pracy (Hering, Münchmeier, 2014, s. 22). Zaczął rozwijać się niemiecki przemysł. Zwiększyła się jego produktywność, co generowało radykalne pomnożenie kapitału. Proces industrializacji przyniósł ze sobą również negatywne zjawiska społeczne (Hering, Münchmeier, 2014, s. 22). Jednym z nich była migracja ludności ze wsi do miast oraz zubożenie i masowe bezrobocie nękające robotników najemnych (pauperyzacja).

Proces zubożenia dotyczył nie tylko robotników najemnych, lecz także drobnych rzemieślników i robotników rolnych. Jednym ze skutków pauperyzacji był zanik tradycyjnych więzi społecznych. Ubóstwo nie stanowiło już integralnej części porządku społecznego (np. średniowieczne stany), lecz stało się swoistym „oskarżycielem” nowego – przemysłowego – społeczeństwa (Hering, Münchmeier, 2014, s. 29). Jest ono określane jako problem społeczny (Münchmeier, 2005, s. 358). Zwraca się przy tym uwagę na fakt, że dotychczasowe strategie, o charakterze represyjnym, nie przynoszą skut-

ków w postaci zmniejszenia biedy i ubóstwa. Zaczęło rodzić się nowe podejście do rozwiązania tego społecznego problemu, czyli kształtuje się idea wychowania i zindywidualizowanej pomocy (Münchmeier, 2005, s. 358).

Również nowa klasa średnia dostrzegała tę negatywną zmianę w sytuacji ludzi ubogich. W latach 30. i 40. XIX wieku zaczęto poruszać tematy dotyczące zagadnień społecznych (Hering, Münchmeier, 2014, s. 29). Powstawały liczne teksty literackie, które traktowały o problemie pauperyzacji. Podejmowano też działania praktyczne, których celem było zmniejszenie niedostatku. Zaczęto organizować stowarzyszenia, instytucje charytatywne czy fundusze pomocowe.

Kościół zaczął tracić swój monopol na działania charytatywne w obszarze dobroczynności, gdyż rozmiar pauperyzacji związanej z procesem industrializacji przerósł ich możliwości udzielania wsparcia (Hering, Münchmeier, 2014, s. 25). Jednocześnie rozwijają się nowe obszary działalności pomocowej, które zaczynają być koordynowane przez komunalną/gminną pomoc ubogim (Hering, Münchmeier, 2014, s. 25). To bowiem gminy zobligowane były do walki z ubóstwem. Miasta i gminy zareagowały na rosnące ubóstwo i niedostatek, organizując opiekę publiczną w ramach poszczególnych miejskich dzielnic i decentralizując ją (Dettmann, 2017, s. 16). Przykładowym rozwiązaniem jest tzw. system elberfeldzki<sup>1)</sup> (Elberfelder System) funkcjonujący od 1852 r. w mieście Elberfeld (obecnie część miasta Wuppertal). Jego cechami organizacyjnymi były:

- indywidualizacja udzielanego wsparcia (praca z przypadkiem);
- decentralizacja kompetencji związanych z podejmowaniem decyzji na rzecz ochotniczych opiekunów osób ubogich (Armenpfleger), którzy pracowali w danym miejscu;
- powoływanie sił ochotniczych do realizowania działań pomocowych;
- podzielenie obszaru miasta na okręgi (Quartierssystem) (Münchmeier, 2005, s. 358).

W działaniach pomocowych realizowanych w ramach systemu elberfeldzkiego kierowano się następującymi zasadami:

- zasada indywidualizacji i orientacji na pracę z przypadkiem;
- zasada pracy z przypadkiem bazująca na osobistej więzi pomiędzy udzielającym pomocy a potrzebującym pomocy (Münchmeier, 2005, s. 358).

---

<sup>1)</sup> O próbach wdrożenia systemu elberfeldzkiego w Polsce pisał m.in. Brenk, 2014, s. 116.

Wymienione tu zasady świadczyły o tendencji do odchodzenia od pomocy, która bazowałaby jedynie na zewnętrznej, materialnej formie zabezpieczenia osób ubogich. W 1905 r., w efekcie rozwoju systemu elberfeldzkiego, zostaje wprowadzony system strasburski. Powstaje, jako instytucja komunalnej administracji, urząd ds. osób ubogich (Armenamt), który wydaje decyzje dotyczące konkretnych działań pomocowych<sup>2)</sup>.

Opiekunowie osób ubogich (Armenpfleger), pracujący jako wolontariusze, świadczyli usługi w formie doradztwa, pośrednictwa pracy, jak i sprawowali kontrolę (Dettmann, 2017, s. 16). Pomoc udzielano w formie wizyt domowych. Jej celem było przysposobienie osób ubogich do pracy (w myśl hasła: praca zamiast jałmużny). Ten model pomocowy rozwijano w kolejnych latach XIX wieku. Pomoc rejonizowano i zaczęto zatrudniać na pełnych etatach zawodowych pracowników zajmujących się pomocą osobom ubogim (system strasburski). W tym czasie rodzi się swoisty archetyp niemieckiego pracownika socjalnego.

Wiek XIX przyniósł zmianę kontekstu politycznego i zjednoczenie Niemiec. W 1871 r. została utworzona Rzesza Niemiecka (1871–1918). W tym procesie ważką rolę odegrał Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen (1815–1898), który został pierwszym kanclerzem Cesarstwa Niemieckiego. Jest to okres w historii Niemiec, który charakteryzuje częściowa demokratyzacja życia publicznego. Na wiek XIX przypadają również początki publicznej polityki społecznej, której celem stało się zmniejszenie głównych ryzyk nękających klasę robotniczą. Instrumentem zabezpieczającym przed ryzykiem stały się ubezpieczenia społeczne: ubezpieczenie zdrowotne (1883), ubezpieczenie od następstw nieszczęśliwych wypadków (1884), ubezpieczenie na wypadek inwalidztwa i emerytalne (1889). W roku 1927 wprowadzono ubezpieczenie na wypadek bezrobocia (Münchmeier, 2005, s. 358–359). Na przełomie XIX i XX wieku zaczyna zarysowywać się tendencja do wykluczania niektórych ryzyk z obszaru opieki nad osobami ubogimi i organizowania ich w formie tzw. opieki specjalnej (Spezialfürsorgen) (Münchmeier, 2005, s. 359). Chodzi tu głównie o te ryzyka, których przyczyny mają charakter ekonomiczno-społeczny bądź spowodowane są zdarzeniami losowymi. Dokonało się różnicowanie opieki ze względu na

---

<sup>2)</sup> Szerzej na temat rozwiązań przyjmowanych między rokiem 1788 a 1907 pisze Cymbrowski, 2021.



problemy i pojawiła się opieka zdrowotna, nad młodzieżą, nad osobami bezrobotnymi i pomoc mieszkaniowa (Münchmeier, 2005, s. 359).

Również okres po I wojnie światowej (1914–1918) przyniósł istotne zmiany w obszarze opieki społecznej (Klatetzki, Wedel-Parlow, 1998, s. 563–564). Pierwszy raz opieka społeczna stała się instrumentem zabezpieczenia egzystencji dla dużej części społeczeństwa. W okresie Republiki Weimarskiej (1919–1933) zostają położone podwaliny dla państwa opiekuńczego. Zapisy konstytucji z 1919 r. stworzyły podstawy nowoczesnej polityki społecznej. Powstała nowa struktura pomocy społecznej i pracy socjalnej, w skład której weszło Ministerstwo Pracy Rzeszy Niemieckiej, Ministerstwa Opieki Społecznej – na poziomie krajów związkowych oraz urzędy ds. opieki społecznej, młodzieży i zdrowia – na poziomie gmin. Rodzi się zasada subsydiarności, która po II wojnie światowej staje się standardem w RFN.

## OPIEKA SPOŁECZNA PO 1933 ROKU W OKRESIE NARODOWEGO SOCJALIZMU

Przejęcie władzy przez nowego kanclerza Rzeszy, Adolfa Hitlera, w 1933 r. spowodowało zahamowanie wszelkich ruchów reformatorskich w obszarze pracy socjalnej. Ideologia narodowego socjalizmu zdominowała również opiekę społeczną (czystość rasy czy darwinistyczna zasada selekcji społecznej (sozialdarwinistisches Ausleseprinzip) (Schilling, Klus, 2015, s. 66). Dążono do redukcji prywatnej opieki społecznej na rzecz dominacji instytucji narodowego socjalizmu. Zaczęto wykluczać ze „wspólnoty narodowej” inne rasy, chorych i obciążonych genetycznie. Kierowano się ideą wsparcia „zdrowego ciała narodu” (Puch, 2005/2006, s. 19). Zabroniono działania takim organizacjom, jak np. Stowarzyszeniu Opieki Społecznej dla Robotników (Arbeiterwohlfahrt), Parytetowemu Związkowi Socjalnemu (Deutsche Paritätische Wohlfahrtsverband), Głównemu Urzędowi Opieki Społecznej Żydów (Zentralwohlfahrtsstelle der Juden). Ograniczono możliwość funkcjonowania inicjatywy misyjnej Kościoła Ewangelickiego (Wewnętrzna Misja – Innere Mission) czy katolickiego Caritasu. Główną organizacją w obszarze pomocy społecznej stała się Narodowosocjalistyczna Ludowa Opieka Społeczna (Nationalsozialistische Volkswohlfahrt), którą założono już w 1931 r., a w 1933 r. włączono w struktury NSDAP. Ta organizacja prowadziła pracę wychowawczą i realizowała cele opieki zdrowotnej w myśl zasady czystości rasy (Münchmeier, 2005, s. 361).

Troska o „zdrowe ciało narodu” znalazła swoje odzwierciedlenie w ustawodawstwie Trzeciej Rzeszy (Puch, 2005/2006, s. 19). 14 lipca 1933 r. weszła w życie ustawa o zapobieganiu obciążonego chorobą dziedziczną potomstwa (Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses), która umożliwiała dokonywanie sterylizacji osób, np. chorych psychicznie czy z upośledzeniami fizycznymi. Na mocy ustawy Rzeszy o ujednoczeniu systemu opieki zdrowotnej z 1934 r. (Reichsgesetz über die Vereinheitlichung des Gesundheitswesens) stworzono system opieki zdrowotnej. Jego wiodącą instytucją stały się urzędy ds. zdrowia (Gesundheitsamt). W 1939 r. utworzono Komitet Rzeszy ds. rejestracji chorób dziedzicznych (Reichsausschuss zur Erfassung von erb- und anlagebedingten Leiden). Urzędnicy pracujący w obszarze zdrowia publicznego, położne, urzędy ds. zdrowia publicznego itp. byli zobowiązani do sprawdzania wad rozwojowych noworodków, a następnie – u dzieci w wieku do trzech lat oraz zgłaszania tego faktu do Komitetu. Eksperti medyczni, stosując odpowiednią procedurę, decydowali, komu należy przyznać „miłosierną eutanazję” (Euthanasie-Programm).

## TENDENCJE ROZWOJOWE NIEMIECKIEJ PRACY SOCJALNEJ PO 1945 ROKU

Głównymi problemami społecznymi, które zdominowały okres po II wojnie światowej, było bezrobocie i bezdomność. Rozpoczęto odbudowę niemieckiego systemu pomocy społecznej. W RFN przyjęto zasadę „zróżnicowanej i różnicującej opieki” (differenzierten und differenzierenden Fürsorge) i zaczęto tworzyć system ubezpieczeń społecznych; w NRD przyjęto inne rozwiązanie strukturalne – a mianowicie państwowe zaopatrzenie społeczne (Dettmann, 2017, s. 19). Na rozwój zachodniemieckiej pracy socjalnej wywarła determinujący wpływ amerykańska praca socjalna (Speck, 2009, s. 9). Po II wojnie światowej implantowano przejęte z USA metody działania w pracy socjalnej: prowadzenie indywidualnego przypadku, pracę z grupą, organizowanie środowiska lokalnego (Klatetzki, Wedel-Parlow, 1998, s. 567).

Deskrypcję rozwoju niemieckiej pracy socjalnej po roku 1945 utrudnia zwiększająca się heterogeniczność pól jej działania (głównie w RFN). Różnicuje się bowiem zarówno struktura, jak i znaczenie poszczególnych, historycznie rozwiniętych, obszarów działania. Do tradycyjnych pól działania niemieckiej pracy socjalnej zalicza się m.in. (Hering, Münchmeier, 2014, s. 18):

- pomoc młodzieży,
- opiekę zdrowotną,
- pomoc rodzinie,
- pomoc mieszkaniową,
- pracę socjalną realizowaną w zakładach pracy.

Również w ramach wspomnianych tu obszarów można zauważyć istotne różnice w ich endogennym rozwoju (np. w kontekście zmian, które są odmiennie rozłożone w czasie) (Hering, Münchmeier, 2014, s. 19). Z tego powodu należałoby uzupełnić przyjętą w artykule orientację temporalną i wskazać na główne kierunki rozwoju niemieckiej pracy socjalnej, które pojawiły się w okresie po 1945 r. Naszkicowanie węzłowych nurtów w rozwoju niemieckiej pracy socjalnej podyktowane jest ograniczonymi ramami artykułu.

Na przełomie lat 70. i 80. XX wieku w niemieckiej pracy socjalnej pojawia się silna orientacja psychologiczna (Puch, 2005/2006, s. 27–28). Do planów kształcenia pracowników socjalnych wprowadzono nauczanie procedur terapeutycznych. Przykładowo, praca z przypadkiem została uzupełniona o analizę transakcyjną, psychologię postaci (Gestalt), bioenergetykę czy psychoanalizę. W pracy z grupą pojawiają się m.in. pedagogika grupy czy praca z grupą docelową. W organizacji środowiska lokalnego zaczęto inspirować się m. in. planowaniem społecznym, społeczno-kulturowymi koncepcjami pracy środowiskowej, pracą środowiskową zorientowaną na rozwiązywanie konfliktów.

Od połowy lat 90. można zaobserwować następujące tendencje w rozwoju pracy socjalnej (Puch, 2005/2006, s. 28–29):

1) pluralizm metod pracy

Pojawiło się wiele nowych metod działania, co bardzo zróżnicowało zarówno pracę socjalną, jak i jej klasyczną triadę metod. Należy wskazać również na ożywioną działalność publicystyczną, w której zaczęto prezentować nowe ujęcia metod i metodycznego działania w pracy socjalnej.

2) orientacja na zasoby, orientacja na system, profilaktyka

Do tej pory praca socjalna zorientowana była na deficyty klienta, posiadane przez niego kompetencje i umiejętności były zaś często niedoceniane. Orientacja na zasoby zakłada potrzebę rozpoznania sieci wsparcia społecznego, jakie otaczają klienta, i jego osobistych kompetencji oraz ich wsparcia/promocji. Pojawia się Case Mana-

gement<sup>3)</sup> jako model działania metodycznego. Rozwija się również tzw. podejście holistyczne (*ganzheitliche Betrachtung*). Problemy jednostki zaczynają być postrzegane nie jednowymiarowo, lecz jako splot przyczyn o charakterze jednostkowym, społecznym i ogólnospołecznym (orientacja na system). Poza potrzebą rozwiązywania aktualnych problemów klientów zaczyna nabierać znaczenia podejście profilaktyczne.

### 3) New Public Management i ekonomizacja (perspektywa rynkowa)

Państwowe instytucje działające w sferze socjalnej miały służyć rozwojowi „Welfare Mix” i „pluralizmowi w sferze pomocy społecznej”, co spowodowało przyjęcie perspektywy komercyjnej/rynkowej. Rosnąca presja do ekonomizacji w różnych sferach życia publicznego przyczyniła się do takiej prezentacji celów pracy socjalnej, jej metod i osiągniętych efektów, które umożliwiłyby ich zrozumienie oraz zapewniałyby transparentność (efektywność) metodycznego działania. Pojawiają się pojęcia, które związane są z zarządzaniem i administracją przedsiębiorstw. Do tego katalogu można zaliczyć m.in.: zarządzanie jakością, zarządzanie usługami społecznymi, marketing, budżetowanie, kontrolę i ocenę. Zaczyna dominować orientacja na wyniki i kontrola wydatków; proces pomocowy został sprowadzony do przejrzystego katalogu usług. Na rynku usług socjalnych pojawia się konkurencja pomiędzy różnymi podmiotami świadczącymi te usługi (wedle założeń modelu „challenge–response” (wyzwanie–odpowiedź) pracy socjalnej).

Należy jeszcze dodać reformy w obszarze kształcenia do zawodu pracownika socjalnego (Pfaffenberger, 1991, s. 993). Ich efektem było m.in. wprowadzenie w 1959 r. określenia nazwy zawodu: pracownik socjalny (zamiast opiekun społeczny – *Wohlfahrtspfleger*), czy możliwości promocji (efekt reform z 1971 r.).

## ZAKOŃCZENIE

Pomimo swoistości rozwoju niemieckiej pracy socjalnej i mimo zróżnicowań wynikających z odmiennych historycznych uwarunkowań, można wskazać na pewne elementy wspólne, łączące niemiecką tradycję pracy

---

<sup>3)</sup> Szerzej na temat zarządzania przypadkiem pisałam w: Sander, 2021.

socjalnej z polską. Niewątpliwie jednym ze wspólnych mianowników jest europejska tradycja chrześcijańska średniowiecza. Tak, jak w przypadku dawnych Niemiec, również w dawnej Polsce dobroczynność chrześcijańska przejawiała się w formie indywidualnej dobroczynności czy poprzez tworzenie fundacji, czy przekazywanie darowizn (Leś, 2019, s. 214). Również europejskie idee oświecenia wpłynęły na rozwój w obu państwach laickiej filantropii i wsparcia ubogich (Leś, 2019, s. 217). Poszukując wspólnych punktów w rozwoju pracy socjalnej i pomocy społecznej, należy wspomnieć o roli Polaków w tworzeniu międzynarodowej współpracy naukowej, pedagogicznej i oświatowej. Albowiem te kontakty rozciągają się na Belgię, Szwajcarię, ale także na Francję, Niemcy, Austrię (Theiss, 2017, s. 154).

Reasumując, praca socjalna wpisuje się w kontekst zmian historyczno-gospodarczych i społecznych, które zachodzą w poszczególnych krajach Europy. Na kształt jej działalności mają wpływ, historycznie rzecz ujmując, rozwój niemieckiego społeczeństwa burżuazyjnego i, rozpoczęta w XVIII wieku, rewolucja gospodarcza (Wendt, 2017, s. 1). Okres jej inkubacji przypada na lata 1750–1850 (ruch social settlement). Na tradycję niemieckiej pracy socjalnej wywarło wpływ społeczne zaangażowanie, będące reakcją na niedostatki niektórych warstw społecznych, jak i tworzone normy prawne, które dedykowane były regulacji kwestii społecznych. Na heterogeniczność pracy socjalnej (i jej pól działania) ma wpływ dążenie do poprawy poziomu życia, zapobiegania ubóstwu i osiągnięcia homeostazy oraz sprawiedliwości społecznej. Zawód pracownika socjalnego wywodzi się ze stuletniej tradycji społecznych i publicznych opiekunów osób ubogich. Realizacja jego roli zawodowej oraz pole działania niemieckiej pracy socjalnej jest nadal, tak jak na przestrzeni ubiegłych lat, związana z układem polityczno-prawnych i ekonomicznych relacji (Wendt, 2017, s. 1).

## BIBLIOGRAFIA

- Brenk, M. (2014). Minęło 90 lat od uchwalenia Ustawy o opiece społecznej w Polsce. *Praca Socjalna*, 1, 113–123.
- Cymbrowski, B. (2021). Od Hamburga do Strasburga. Uwagi o miejskich rozwiązaniach w zakresie pomocy społecznej od końca XVIII do początku XX wieku. *Zeszyty Pracy Socjalnej*, 4, (26), 113–121.
- Czekaj, K. (2019). Podwaliny pracy socjalnej, jej twórcy i klasycy. W: K. Frysztacki (red.), *Praca socjalna. 30 wykładów* (s. 33–56). Warszawa: WN PWN.

- Dettmann, M.-A. (2017). *Partizipation und Ressourcenorientierung in der Sozialen Arbeit – eine Analyse zur Begriffssicherheit und theoretischen Fundierung*. Hamburg: Universität Hamburg Fakultät für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften (dokument pdf).
- Hering, S., Münchmeier, R. (2014). *Geschichte der Sozialen Arbeit. Eine Einführung*. Weinheim und Basel: Beltz Juventa.
- Klatetzki, T., Wedel-Parlow von, U. (1998). Soziale Arbeit. W: B. Schäfers, W. Zapf (red.), *Handwörterbuch zur Gesellschaft Deutschlands* (s. 562–574). Opladen: Leske+Budrich.
- Lambers, H. (2018). *Geschichte der Sozialen Arbeit: Wie aus Helfen Soziale Arbeit wurde*. Bad Heilbrunn: Verlag Julius Klinkhardt.
- Leś, E. (2019). Dobroczytność, wolontariat, praca socjalna. W: K. Frysztacki (red.), *Praca socjalna. 30 wykładów* (s. 213–229). Warszawa: WN PWN.
- Münchmeier, R. (2005). Geschichte der Sozialarbeit/Sozialpädagogik. W: D. Kreft, I. Mielenz, *Wörterbuch Soziale Arbeit* (s. 358–364). Weinheim und München: Juventa Verlag.
- Pfaffenberger, H. (1991). Sozialpädagoge/Sozialarbeiter, Sozialpädagogin/Sozialarbeiterin, W: L. Roth (red.), *Pädagogik. Handbuch für Studium und Praxis* (s. 988–1001). München: Ehrenwirth Verlag.
- Puch, J. (2005/2006). *Einführung in die Geschichte der Sozialen Arbeit* (Skript). Nürnberg: Ev. FH-Nürnberg.
- Sander, A. (2021). Case management jako przykład dobrej praktyki w niemieckiej pracy socjalnej. W: B. Kromolicka, I. Kość (red.), *Ku profesjonalizacji w pracy socjalnej. Znane problemy w nowych odstonach* (s. 69–93). Radom: Instytut Naukowo-Wydawniczy „Spatium”.
- Schilling, J., Klus, S. (2015). *Soziale Arbeit: Geschichte, Theorie, Profession*. München Basel: Ernst Reinhard Verlag.
- Speck, K. (2009). *Schulsozialarbeit. Eine Einführung*. München Basel: Ernst Reinhardt Verlag.
- Theiss, W. (2017). Udział Heleny Radlińskiej w europejskim ruchu społeczno-pedagogicznym (1918–1939). *Society Register*, 1(1), 153–166.
- Wendt, W.R. (2017). *Geschichte der Sozialen Arbeit 1. Die Gesellschaft vor der sozialen Frage 1750 bis 1900*. Wiesbaden: Springer VS.

## FROM POVERTY RELIEF TO SOCIAL WORK – SELECTED HISTORICAL ASPECTS OF THE GERMAN TRADITION OF SOCIAL WELFARE AND SOCIAL WORK

### ABSTRACT

This paper presents selected historical aspects of the German social work and social welfare tradition. It shows their development from the Middle Ages to the 1990s. The changing shape of pro-poor assistance is outlined, associated with transforming attitudes towards the poor as well as the growing role of cities as economic and administrative centres. The article shows the beginnings of systematic care for the poor and the accompanying processes: rationalisation, communalisation, and pedagogisation of the system of helping the poor. The period of industrialisation and accompanying pauperisation which influenced the search for adequate forms of solving social problems and the creation of the social work profession has been described. The article also refers to the changes in welfare implemented after 1933. It also reveals the main developments in German social work that have emerged in its theory and practice since the 1990s.

**KEYWORDS:** social work, social welfare